

vladimír novotný

O JEDNOM MÝTU ČESKÉHO
LITERÁRNÍHO EXISTENCIALISMU

tvorba dušana palý v hodnocení václava černého

Kdykoli se v některém přehledu prvních poválečných let českého písemnictví nebo v dílčí studii o její problematice připouští, že přinejmenším toto období bylo v té či oné míře ovlivněno existencialistickou či fenomenologickou filosofií, toto konstatování pokaždé vyznívá jako polemicky koncipované literárněhistorické začleňování poválečné české literatury do evropských kulturních a duchovních souřadnic. Sám pojem existencialismus totiž představuje ještě i v devadesátých letech české literární historie mýtizovanou „kategorií non grata“.

Dokonce i nejnovější příručky jsou totiž v tomto směru nadmíru zdrženlivé. Např. olomoucký badatel Lubomír Machala v *Panorámě české literatury*¹ nahlíží existencialismus nejprve výhradně v kontextu francouzské prózy a dramatu a shledává, že postavy existencialistických autorů „si hluboce uvědomují své tragické lidství“², jenomže v souvislosti s naším středoevropským literárním regionem připouští pouze „existenciální ladění“ a soudí, že podobné směřování je v poválečné etapě české slovesné tvorby příznačné zejména pro díla Vladimíra Křerera; první léta po roce 1945 tedy zcela opomíjí. Pražský bohémista Jiří Holý ve své učebnici *Česká literatura 4. Od roku 1945 do současnosti*³ se zase o existencialismu nezmiňuje de facto vůbec. Pouze v hodnocení poválečných románů a novel Egona Hostovského (jeho prózy napsané po roce 1945, především *Nezvěstný*, podle Holého „nedosahují suché věčnosti Weilovy či Kolářovy“⁴) konstatuje, že autorův obraz „přerůstá v existenciální za-

1 L. Machala a kol.: *Panorama české literatury*, Olomouc 1994, s. 312.

2 Tamtéž.

3 J. Holý: *Česká literatura 4. Od roku 1945 do současnosti (2. polovina 20. století)*, Praha 1996.

4 Tamtéž, s. 33.

chycení nelidského, chladného, člověku odcizeného světa“⁵. Kupodivu badatel v této kapitole ani v soupisu doporučené literatury pro poválečné období vůbec neuvádí natolik fundamentální text, jímž je pro poznání poválečného literárního dění dnes již legendární *První a Druhý sešit o existencialismu* Václava Černého.⁶

Právě tyto esejistické studie našeho věhlasného romanisty a komparatisty přitom představují literárněhistorickou analytickou výpověď nejen o značné frekvenci existenciálních motivů a témat v české poválečné literatuře, nýbrž i o samotném faktu *existence existencialismu*. Po posouzení poezie Jiřího Ortena přechází Černý též k hodnocení nové české prózy a poezie v roce 1947 – a své úvahy počíná kategorickým prohlášením, podle něžž „charakterizovat poválečnou situaci nejmladší literatury bez pojmu existencialismu nebude lze nikdy, a nepřekvapí to nikoho“⁷. Poté připomíná tehdy naprosto samozřejmou okolnost, že po válce sice vycházely starší texty, napsané již v letech 1939–1945, jenže tyto knížky zapůsobily v literárním kontextu teprve po roce 1945. Literární kritik soudí, že je možné „řadou jednotlivých záběrů zjistit jednotlivé a třeba i mezi sebou nesouvislé a v každém básníkovi jiné prvky a účinky oné *existenciální iradiace*, která v oné chvíli a vrstvě naší literatury nepochybně dějstvovala“⁸.

Posléze Václav Černý hovoří ve svém eseji především o poezii, a to nejen poznovu o Jiřím Ortenovi či Hanuši Bonnovi, ale také o Jiřím Kolářovi, Ivanu Blatném, Josefu Kainarovi a Oldřichu Mikuláškově. K próze je však ve své kritické reflexi daleko přísnější. Míní, že „řící pár slov o existenciálním *románu* poválečném (ale nevznikal také on často už v posledních dobách války?) znamená žalovat znovu na jeho kardinální nedostatek, jímž je tezovitost, předem vymudrovaná a rozumářsky konstruovaná upravenost dějů, figur a řešení“⁹, načež resumuje, že autoři jako Miroslav Hanuš, Jiří Valja či Bohuslav Březovský se liší jen větší či menší měrou obratností své artificiality. Stojí za povšimnutí, že badatel, v dané chvíli vystupující jako povoláný literárněkritický arbitř, tu z málo

5 Tamtéž.

6 Zde i později citováno podle V. Černý: *První a druhý sešit o existencialismu*, Praha 1992. Autor ve své esejistické úvaze mj. zcela pomíjí fenomén tzv. křesťanského existencialismu v tvorbě mladých autorů spirituální orientace.

7 Tamtéž, s. 115.

8 Tamtéž, s. 118.

9 Tamtéž, s. 118.

pochopitelných důvodů víceméně mlčí o prozaických knihách Zdeňka Urbánka nebo Jiřího Muchy.

Jednu výjimku však ze svého skeptického verdiktu Černý vzápětí učinil (ve svých úvahách o nové, „nejmladší“ literatuře, čili nikoli při pojednání o renomovaných tvůrcích jako o Egonu Hostovském) a proklamativně prohlásil, že „ani nejstručnější pohled na naši existenciální prózu nesmí pominout zjev slibný mezi všemi a jenž – běda – neměl vydat velkého ovoce“¹⁰, totiž v jedenadvaceti letech odešlého Dušana Palu, v jehož případě prý nutno klást prozaika nad básníka. Václav Černý tvrdí, že Palova první a poslední knižně vydaná prozaická knížka *Stromy a kamení* (vyšla posmrtně roku 1947), se skládá z pěti povídek, „které se stavějí na vrchol existenciální literatury, ba blízko k vrcholům tehdejší naší prozaické tvorby vůbec“¹¹. Svůj mikroportrét mladého prozaického talentu Černý uzavírá kategorickým zvoláním: „Jiří Orten a Dušan Pala: až bude budoucnost hledat nejopravdovější příklady krucifixu generačním osudem v řadách mladých lidí let 1938–1948, najde především tato dvě jména!“¹²

Jenže jméno Dušana Paly (narodil se 25. 5. 1924 v Libošovicích u Sobotky, zemřel dobrovolně 14. 11. 1945 v Praze) je ve srovnání s Ortenovým jménem zcela zasutým a zapadlým a z naprostého zapomnění ho v minulém desetiletí vyprostil nejprve Vlastimil Maršiček¹³. Téměř současně byl Dušan Pala zařazen do ineditního souboru *Básníci a samotáři. Zaváté postavy české poezie let 1940–1980* (smz., Praha 1984) a deset let nato poznovu Vratislav Färber přetiskl blok autorových textů (bohužel bez komentáře)¹⁴. Cituje zde též z Palova dopisu příteli Jiřímu Pistoriovi: „Nevidím už nikde smyslu života. Mám příliš krutý rozum, který mně odhaluje vše, *raison d'être* tolika lidí (životní štěstí, věda, umění) jako nejnícotnější z nicotného. Je to pomůcka k ukrácení chvíle, již máme mezi narozením a hrobem.“ Zůstaneme-li však ještě u Černého, badatel se v *Druhém sešitu o existencialismu* vrací k tomu, co bylo o mladém autorovi známo, a v kontextu svého vlastního tehdejšího politického uvažování zdůrazňuje, že Pala „byl ještě roku 1945 nadšeným (socia-

10 Tamtéž, s. 120.

11 Tamtéž.

12 Tamtéž, s. 122.

13 *Chlapecké srdce mi zemřelo. Výbor z veršů předčasně zesnulých českých básníků*, ed. V. Maršiček, Praha 1983

14 V. Färber: Dluhopis Dušanu Palovi, in: *Incitály* 1993, č. 32.

listou) a že vystřízlivěv s náhlostí téměř strašlivě jasnozřivou, rázem a ještě před rozhodnými událostmi roku 1948 z řad revolučního socialismu odešel a zazoufal¹⁵. Formulace „ještě před rozhodnými událostmi roku 1948“ je až překvapivě zmateční: Dušan Pala, přítel Jiřího Pistoria, nadaný tvůrce, jehož verše a prózy chválil třeba i Josef Hora, zvolil dobrovolný odchod ze života nikoli v roce 1947 nebo 1946, jak by se podle této formulace Václava Černého mohlo mít za to, nýbrž již v listopadu 1945. Nedožil se tudíž vydání ani svých básní, ani svých povídek. Po jeho žel dokonané sebevraždě vyšly nekrology dokonce ve čtyřech denících, což je v případě takřka nepublikujícího mladého literáta dosti unikátní (“Je ho škoda, Dušana,” napsala Jasněna Rónová v *Mladé frontě*¹⁶.) V tomto nekrologu se mj. píše, že „je to nějak protismyslné, že už nežije. Bylo mu teprve 21 let a dobře, slibně se rozbíhal. Vždycky se z našeho houfu na fakultě trochu vyděloval svou aktivitou. Učil se lehce, jakoby mimochodem, tašku míval plnou papírů s verši, které nám někdy přečetl. Byly těžké, zohýbané křečí a ztěžka se probírající z jakéhosi metafysického úžasu a ještě z protektorátního náporu. Ale v debatách a přích, jichž se rád účastnil, býval pevný a jistý. Měl vždy tolik návrhů, nápadů a plánů. Netušili jsme.“ Dále zde uvádí, že v autorově „pozůstalosti se našel román *Propast*, dvě knihy povídek a sbírka *Krev a popel*, připravená k tisku, s hotovou korekturou. Ani si nepočkal.“), a Fráňa Šrámek spontánně reagoval ve *Svobodných novinách* básnickým epitafem *Za Dušanem Palou* (čteme v něm, že „o hvězdu hlava rozbije se/ a pak má pokoj, tiše spočívá“¹⁷); ale dobová kritická recepcie obou autorových knížek byla zanedbatelná¹⁸. Později, dva roky po autorově úmrtí, si Palu politickým gestem přivlastnila národněsocialistická mládež.¹⁹

Jako básník byl Pala v rámci polemického sporu o zaměření jeho tvorby pranýřován coby melancholik, coby vyznač „melancholie intelektuální složitosti“²⁰, tj. typické nemoci přežralé kultury – a kritik

15 V. Černý: Druhý sešit o existencialismu, Praha 1992, s. 122.

16 J. Rónová: Za mladým člověkem Dušanem Palou, *Mladá fronta* 21. 11. 1945, s. 4.

17 Fráňa Šrámek, Za Dušanem Palou, *Svobodné noviny* 22. 11. 1945.

18 Další nekrology vyšly ve *Svobodných novinách* (20. 11. 1945; zde byla zároveň uveřejněna autorova báseň *Barikáda*), dále ve *Svobodném slovu* (20. 11. 1945) a v *Národním osvobození* (22. 11. 1945). Šifra fd odkazuje na slova Josefa Hory, jenž prý Palu „nazval velikým slibem české poezie“ a mj. tvrdí, že Pala vytvořil též rukopisně románové torso *Velký pátek* a román *Hrbáč Krauskopf*, které jsou „zahaleny v dusnou atmosféru let 1940–1945“.

19 pm: Oběť mladého života, *Mladé proudy* 1947, č. 16

20 J. Janů: Dvě krise mladistvé melancholie, *Svobodné noviny* 6. 8. 1946. Kritikova reflexe zahrnuje kromě Palovy knížky *Krev a popel* rovněž sbírku O. Kryštofka *Bolehlav*,

Jaroslav Janů v roce 1946 v této souvislosti připomíná skutečnost jakoby rozporuplnou, že Pala „účastnil se příprav k loňskému listopadovému studentskému sjezdu a náhle si záhadně sáhl na život“²¹. Prozatím jedinou lexikografickou pomůckou, která autorovo účinkování v naší poválečné literatuře připomíná, je *Slovník českých spisovatelů beletristů 1945–1956* Jaroslava Kunce. V něm se ovšem Palovy povídky charakterizují žánrově nešťetelně jako „románové studie lidského osamění“²², načež náš literární lexikograf praví, že u tohoto autora „hledání životních zkušeností převážilo i v prozaických pokusech do pochmurnosti a tragičnosti“²³.

Václavu Černému však Dušan Pala opravdu učaroval. Ještě po třech desetiletích, když badatel dokončoval závěrečný svazek svých *Paměti*, v záměrném kontrastu postavil při vzpomínání na první poválečná léta vedle sebe údajně „malátné, malomyslné sbírky“ Kamila Bednáře – a proti tomu „skutečnou naději naší existencialistické prózy, Dušana Palu“²⁴. Jiná významná dobrozdání o mladém umělci pocházejí z per takových kulturních autorit jako Albert Pražák²⁵ a Josef Knap²⁶. Ten první jako Palův univerzitní učitel na pražské filosofii ho v dovětku k autorově knize veršů srovnává s Máchou a Wolkrem a míní, že „Pala jest z těch zářivých, kteří nejsou zhasitelní ani smrtí“²⁷. Potom pojmenovává umělcův „ročník čtyřiaadvacet“ jako „pokolení propadlé zkáze“, jež „od patnácti let vidělo jen hrůzu světa, jeho odlidštění a prázdno, kdy národ a člověk stal se mu v přízraku našeho soumraku čímsi bezcenným“²⁸. Umělcovu sebevraždu vysvětluje Pražák slovy plnými porozumění v tom smyslu, že „vzdor vysiloval a čekání na spásný obrat vyčerpávalo“. Navíc se podle něho svět naplnil poválečnými stíny a básník „jakoby všude stavěl jen na třasovisku a na klamu, všude narážel na děs z prázdna, propadal naprostému poetickému nihilismu“²⁹.

21 Tamtéž.

22 J. Kunc: *Slovník českých spisovatelů beletristů 1945–1956*, Praha 1957, s. 309.

23 Tamtéž. Kuncův *Slovník* ostatně neuvádí Palovu knižně vydanou sbírku *Písně smrti*, již připomíná V. Färber v *Iniciálách* (viz pozn. 14) a poprvé již Albert Pražák v smutečním projevu nad hrobem mladého umělce, přetištěném v posmrtném knižním vydání básnické prvotiny Dušana Paly (*Krev a popel*, Praha 1946, s. 9).

24 V. Černý: *Paměti III (1945–1972)*, Brno 1992, s. 85.

25 A. Pražák: Za Dušanem Palou, in: D. P.: *Krev a popel*, Praha 1946, s. 7.

26 Srov. doslov J. Knapa Na okraj podobizny Dušana Paly in: D. P.: *Stromy a kamení*, Praha 1947, s. 311.

27 A. Pražák: doslov in: D. P.: *Krev a popel*, Praha 1946, s. 11.

28 Tamtéž, s. 10.

29 Tamtéž.

Také Josef Knap, jenž řídil knižní edici nakladatelství Topič, v níž roku 1947 posmrtně vyšly autorovy prózy, v doslovu k nim s uznáním píše o Palovi jako o „výjimečném dítěti výjimečné doby“³⁰ a o jeho nepřístupných nejvnitřnějších pocitech metafysické osamělosti. Pokládá ho za příslušníka generace, která „tváří v tvář velké době usilovala o kladně čínorodý postoj k časovým úkolům, ale v nitrech svých příslušníků řeřavěla bolestnými citovými a nervovými krisemi zjizveného mládí“³¹ – a postýskne si: „Co zmatků, co nesdělené tíže, co unaveného odkouzlení, co bludných pohledů do nicoty!“³² Až pak Knap jakoby mimochodem připomene taktéž traumatizující „lehkou clonu neúplatného zklamání z některých kazů našeho nového života“³³.

Existenciální motivy, které Černý spatřuje v Palových mimočasových povídkách o protektorátních letech nevíry a negace, by měly být v české knižní kultuře tehdejšího času přijímány jako cosi nového, antitradičního, ne-li jako něco cizorodého, disonantního. Přitom se však například v propagačním textu psalo o těchto prózách jazykem se zcela konvenční dikcí, rovněž symptomatickou pro poválečné psychologické kulisy našeho literárního života. A tak o přibězích, v nichž Václav Černý, jak již bylo připomenuto, shledával „nejopravdovější příklad generačního osudu mladých lidí“, bylo v reklamní anonci na záložce knihy napsáno, že v nich „zaznívá pod bezradností osamoceneného jedince pomalu se rodící smysl a citění kolektivní; chmurnými cáry mračen sem tam již vyšlehnou paprsky chlapeckého veselí, a misty dokonce i vina a trest splývají v jedinou píseň mladého rozkochání; snad proto, že tu ještě není propastných srázů a tůní, že vždycky se lze vrátit na slunečná návrší a pokojné břehy usměvavých vod.“ Jako citlivá a rozevlátá je charakterizována jiná Palova povídka z jeho jediné prozaické knížky, nazvaná *Jaro*, údajně „lehounký náčrtek dvou velkoměstských dětí, které si chtějí v zkamenělé půdě parku založit řepné políčko a nad hrstkou ukradených semínek vidí a čichají šťavnatý lán...“³⁴

Rozjímáme-li o existenciálním pojetí údělu člověka, platí, že důraz na patos heroické svobody postavené na sobě samé, na prožitku permanentní úzkosti, rozevírající náš časoprostor jako celek, se skutečně stal směro-

30 J. Knap: doslov in: *Stromy a kamení*, Praha 1947, s. 315.

31 Tamtéž, s. 315.

32 Tamtéž, s. 315.

33 Tamtéž, s. 314.

34 Oba příklady jsou převzaty z textu na záložce knihy Dušana Paly *Stromy a kamení*, Praha 1947.

datným pro pochopení filosofie existence po druhé světové válce a literární kultury, která byla tímto myšlením poznamenána. Existenciální koncepce vykládá svět a dějinnou situaci jako způsoby lidského bytí-ve světě, v němž se zrcadlí rozpadlý svět víry, odcizený svět práce, nihilistická sféra absurdna, peklo společného světa.³⁵ Dají se však tyto filosofické pojmy, vize a kategorie skutečně uplatňovat pro umělecký svět Palovy poezie a především prózy? Nejsou právě jeho povídky především ukázkou tradičního psychologického realismu, arciže ovlivněného úzkostnou a úzkostlivou kontemplací *nahého člověka* a všemi traumatickými aspekty válečného a poválečného světa, nicméně nevystupujícího z intencí hledačského, tápavé pocitovosti impresionismu?

V erbovní Palově próze *Klavír*, která je pokládána za vyvrcholení či za největší příslib jeho vypravěčského talentu, se nicméně až příliš často pohybujeme všehovšudy v polohách naivní lyrické impresie. „Ach, skutečně, co je tu na zemi krásné?“³⁶ táže se vypravěč, a vzápětí si odpovídá: „Miluji a raduji se ze své trýzně. Někdy v nepochopitelných chvílkách mě prostoupí vidina štěstí, zdá se mi, že ona je se mnou živá, skutečná Jarka Holečková. Připadá mi, že objímám její postavu a všechny nervy mého těla se radostně zachvívají. Potom se probudím do skutečnosti, sám, sám, že mi trysknou slzy. Ano, slzy.“ Leč katastrofa je dokonána: „Její úsměvy platí jemu, její něžná slova platí jemu...“³⁷

Nejde pouze o namátkou vybraný citát, ale o jeden symptomatický příklad za mnohé, třebaže je zde vytržen z kontextu. Po přečtení Palových próz z dnešního časového odstupu totiž lze přijít s hypotézou, že po roce 1947, kdy kniha *Stromy a kamení* vyšla, tu pravděpodobně došlo k projekci společenské reflexe poválečného času do účelové interpretace autorových próz, prý zrozených pod vlivem filosofie existence. Opravdu však Palovy studentské příběhy trudných lásek a rodinných, generačních nesouladů byly diktovány spřízněným existencialistickým myšlením? Věřu jen stěží bychom v jeho mladických textech s určitostí rozpoznali fenomenologické nazírání problematiky svobody a nesvobody, jistoty a nejistoty, stravující úzkosti a dramatického vyrovnávání se s tragickým lidským údělem. Pokud Václav Černý píše ve svém *Druhém sešitu o existencialismu* zejména v souvislosti s Bohuslavem Březovským a Jiřím Valjou o takzvaném realistickém psychologismu a vyčítavě konstatuje,

35 Srov. W. Janke: *Filosofie existence*, Praha 1994, s. 11.

36 D. Pala: *Stromy a kamení*, Praha 1947, s. 271.

37 Tamtéž, s. 272.

že jejich postavy jsou mučeny neurastenickou nezodpovědností, pocitem méněcennosti a potřebou pokání³⁸, podobná přísná slova by bezpochyby mohl adresovat i prozaické prvotině Dušana Paly, na jejíž vlídné hodnocení mohl mít dozajista vliv i umělcův tragický osud.

Mnohem zřetelněji než filiace na evropskou existencialistickou tradici (Černý zdůrazňuje ve svém *Prvním a druhém sešitu o existencialismu*, že autorovy povídky vznikaly bez imitativního styku s ní) ale v Palově debutu vyvstávají tematické i motivické spojnice, jež nám umožňují v něm spatřovat talentovaného obdivovatele zejména předválečných, raných, k pozdnímu expresionismu se blížících knih Egona Hostovského. Onen signifikantní moment, jež Vladimír Papoušek ve své monografii o spisovateli pojmenovává jako hledání identity ve světě profánních informací³⁹, tvoří myšlenkovou osu též proklubávajícího se Palova vypravěčství. Ona specifická autorova vnímavost pro povahu proměn mravní atmosféry, pro niž horuje Václav Černý, se totiž při konkrétní textaci paradoxně projevuje též prostřednictvím tradičních narativních postupů.

Co nám totiž Václav Černý coby erudovaný interpret francouzského existencialismu předkládá k věření jako údajná Palova existenciální témata? Například toto: „Učedník se sepere s kamarádem a tíže jeho činu jej strhne až ke krádeži. – Dívčinka z vděčnosti a soucitu projeví vlídnost nevzhlednému lékaři. – Starý učitel hudby namluvil si kdysi geniálnost, a teprve stáří roztrhne mu na útraty celé rodiny závoj před očima. – První dětská zbabělost otráví hrdinovi vztah k přítelkyni tak, že z bázlivce vyrostе na zrádce.“ Ve výčtu analogických tematických situací a motivů lze pokračovat. O tom všem naléhavě praví náš renomovaný badatel ve svém esejistickém exkursu, že „naše činy nás střeží: vrší se okolo nás v zeď, přes niž není úniku a v jejímž vězení dusně a bezmocně trváme. (...) Nemáme proti věznitelskému pohledu ani proti svému vězení jiného rekursu než svou hanbu za ně, svůj hnus z nich.“⁴⁰

Literárněhistorický rekurs však má i jiné alternativy než zhnusení či difamací, a tak lze konstatovat, že charakteristika povídek Dušana Paly v pracích Václava Černého jakožto doličného produktu českého literárního existencialismu nikterak nemůže vyloučit hodnocení a pojetí veskrze odlišná. Je pravděpodobné, že Palovy psychologické skici mnohem

38 V. Černý: *První a druhý sešit o existencialismu*, Praha 1992, s. 119.

39 Srov. V. Papoušek: *Egon Hostovský. Člověk v uzavřeném prostoru*, Praha 1996.

40 V. Černý: *První a druhý sešit o existencialismu*, Praha 1992, s. 121.

podstatněji navazují na předválečnou tradici české psychologické prózy a jsou zvláště výrazně poznamenány uhrančivým uměleckým naturelem raných knih Egona Hostovského. Koneckonců je více než výmluvné, že poslední Palova próza *Klavír* se neuzavírá přímými nebo nepřímými beletristickými kvintesencemi nicoty a úzkosti, či moru a hnusu, nýbrž mimo jiné konstatováním, že se jeden mladík pohádal s babkou na trhu a rozházel jí ošatku ovoce – a že místní dívky jsou tuze dychtivy zvědět, dostaví-li se hrdina, jak slíbil, do tanečních nebo na mikulášskou⁴¹. Už pouze kvůli tomuto nepatrnému detailu fabule můžeme konstatovat, že talentovaný lyrický prozátér Dušan Pala nebyl ani mesianista, ani revolucionář, jak z dnešního odstupu bývají charakterizováni někteří tvůrci účinkující na scéně poválečného roku 1947. V této opožděné polemice s Václavem Černým si tróufáme rovněž tvrdit, že zřejmě nebyl ani existencialista.

41 D. Pala: *Stromy a kamení*, Praha 1947, s. 310.